

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВ ЗА ДІЇ, ЯКІ ВЧИНЕНІ ПРИВАТНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ КОМПАНІЯМИ, В РОЗРІЗІ ПРИНЦИПУ НАЛЕЖНОЇ ОБАЧНОСТІ (DUE DILIGENCE)

STATE LIABILITY FOR ACTIONS COMMITTED BY THE PRIVATE MILITARY COMPANIES IN TERMS OF THE PRINCIPLE OF DUE DILIGENCE

Тимофєєв А.О., старший викладач спеціальної кафедри № 1
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
orcid.org/0000-0002-5297-5315

Наукова стаття присвячена дослідженню проблеми відповідальності держав за міжнародно-протиправні діяння, вчинені приватними військовими компаніями. Аналізується концепція «правдоподібного заперечення», яка дозволяє державам-замовникам уникати відповідальності за дії приватних військових компаній (далі – ПВК), з якими вони співпрацюють або яких фінансують. Розглядаються ключові механізми атрибуції поведінки приватних акторів державі, зокрема тест «ефективного контролю», розроблений Міжнародним судом ООН, та тест «загального контролю» Міжнародного кримінального трибуналу щодо колишньої Югославії. Визначаються недоліки та практична неможливість застосування тесту «ефективного контролю» в сучасних реаліях, що створює прогалину у притягненні держав до відповідальності за злочини, вчинені афілійованими з ними ПВК. В якості альтернативного правового підходу для подолання цієї прогалини пропонується та детально аналізується принцип «належної обачності», його історичний розвиток та сучасне трактування в міжнародному праві. Обґрунтовується можливість покладення на державу відповідальності за недотримання цього принципу, що проявляється у бездіяльності, нездатності запобігти протиправним діям або покарати винних, навіть за відсутності прямих доказів контролю над кожною конкретною операцією ПВК. Застосовність та ефективність принципу «належної обачності» ілюструється на детальному аналізі кейсів. У статті робиться висновок, що розширене застосування принципу «належної обачності» є критично важливим інструментом для забезпечення відповідальності держав, мінімізації безкарності та посилення міжнародного правопорядку.

Ключові слова: принцип «належної обачності», відповідальність держав, «ефективний контроль», приватні військові компанії, міжнародно-протиправне діяння, ПВК «Вагнера».

This scientific article is dedicated to the study of the problem of state responsibility for internationally wrongful acts committed by private military companies. It analyzes the concept of «plausible deniability», which allows client states to evade responsibility for the actions of PMCs with which they cooperate or which they finance. Key mechanisms for attributing the conduct of private actors to a state are examined, particularly the «effective control» test developed by the International Court of Justice and the «overall control» test of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. The shortcomings and practical impossibility of applying the «effective control» test in modern realities are identified, creating a significant gap in holding states accountable for crimes committed by PMCs affiliated with them. As an alternative legal approach to overcome this gap, the principle of «due diligence» is proposed and analyzed in detail, including its historical development and modern interpretation in international law. The possibility of holding a state responsible for non-compliance with this principle is substantiated, which manifests in inaction, failure to prevent wrongful acts, or failure to punish the perpetrators, even in the absence of direct evidence of operational control over each specific PMC operation. The applicability and effectiveness of the «due diligence» principle are illustrated through a detailed analysis of the cases. The article concludes that the expanded application of the «due diligence» principle is a critically important tool for ensuring state responsibility, minimizing impunity, and strengthening the international legal order.

Key words: due diligence, state responsibility, effective control, private military companies, internationally wrongful act, PMC «Wagner».

Вступ. Сучасний міжнародний правопорядок стикається з новими викликами, зумовленими активним застосуванням приватних військових компаній (далі – ПВК) різними державами для вирішення військових та геополітичних цілей по всьому світу. Ключовим аспектом такого партнерства є можливість застосування «правдоподібного заперечення», що значно ускладнює офіційне покладення відповідальності за дії, вчинені ПВК, на відповідну державу-замовника.

Для доведення факту контролю держави над діями приватних агентів, Міжнародний суд ООН (далі – МС ООН) розробив та застосовує тест «ефективного контролю», проте умови його застосування є вкрай складними. На сьогодні, коли прямі докази такого детального контролю майже відсутні, виникає проблема у практичній реалізації притягнення до відповідної держави за результати та наслідки діяльності ПВК. Ця стаття має на меті проаналізувати механізми атрибуції та запропонувати принцип «належної обачності» як перспективний інструмент для покладення відповідальності на держави за міжнародно-протиправні діяння, вчинені ПВК, з якими вони співпрацюють або фінансують, розглядаючи це на прикладах ПВК «Вагнера» та «Blackwater».

Аналіз останніх наукових досліджень показує, що проблема атрибуції дій приватних акторів державі, зокрема

в аспекті виконання принципу «належної обачності» досліджувалась такими вітчизняними та іноземними авторами, як: С. Андрейченко, Т. Грабович, О. Бринзанська, Д. Анцилотті, А. Зайберт-Фор та іншими.

Андрейченко С.С. в межах дисертаційного дослідження детально розглядала теоретичні основи атрибуції державі поведінки державних та недержавних акторів. Грабович Т. А. розглядала генезу питання відповідальності держав та можливість атрибуції поведінки через призму застосування інших принципів міжнародного права.

При цьому тема атрибуції державі поведінки представників ПВК та інших мілітаризованих груп за дії, вчинені ними в рамках збройних конфліктів майже не досліджувалась.

Метою статті є юридичний аналіз положень міжнародного законодавства, рішень МС ООН, Міжнародного кримінального трибуналу стосовно колишньої Югославії (далі – МКТЮ) та інших джерел з метою встановлення можливості притягнення держави до відповідальності за дії приватних груп за невиконання принципу «належної обачності». Крім того проаналізовано принципи «ефективного контролю» та «загального контролю» в аспекті атрибуції дій ПВК державі.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні ПВК стали все частіше застосовуватись різними державами для вирішення своїх військових та геополітичних цілей

по всьому світу. Одним з найважливіших аспектів цього партнерства є можливість застосування «правдоподібного заперечення», що не дає можливості офіційно покласти відповідальність за дії, вчинені ПВК, на відповідну державу-замовника.

Документом, який передбачає можливість притягнення держав до відповідальності, є Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії, розроблені Комісією міжнародного права ООН та схвалені Генеральною асамблеєю ООН в 2001 році (далі – Статті) [1].

Фундаментальний принцип Статей полягає в тому, що держави несуть відповідальність тільки за свої власні протиправні дії. Дії приватних осіб, як правило, не є діями держави. Проте, з даного правила є виключення, яке передбачене в ст. 8, яка зазначає: «Поведінка особи або групи осіб вважається діями держави відповідно до міжнародного права, якщо особа або група осіб фактично діє за вказівкою, під керівництвом або контролем цієї держави при здійсненні такої поведінки». Ключовим в такому випадку є доведення факту контролю держави над діями, які вчинялись приватними агентами, для чого МС ООН вироблено сталу практику, яка полягає в застосуванні тесту «ефективного контролю».

Вищевказаний тест був розроблений Міжнародним судом ООН в справі «Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки» 1986 року. У п. 115 даного рішення зазначено: «Участь Сполучених Штатів, навіть якщо вона була переважною або вирішальною у фінансуванні, організації, підготовці, постачанні та оснащенні контраст, виборі їхніх військових або парамілітарних цілей та плануванні всієї їхньої операції, все ще є недостатньою сама по собі, на підставі доказів, що знаходяться у розпорядженні Суду, для того, щоб приписати Сполученим Штатам вчинення контраст військових або парамілітарних операцій у Нікарагуа. Усі вищезазначені форми участі Сполучених Штатів, і навіть загальний контроль держави-відповідача над силами, які значною мірою залежать від неї, самі по собі, без додаткових доказів, не означають, що Сполучені Штати керували або примушували до вчинення дій, що суперечать правам людини та гуманітарному праву, як це стверджує держава-заявник. Такі дії цілком могли бути вчинені членами контраст без контролю з боку Сполучених Штатів. Щоб така поведінка породила юридичну відповідальність Сполучених Штатів, в принципі, необхідно було б довести, що ця держава мала ефективний контроль над військовими або парамілітарними операціями, в ході яких були вчинені заявлені порушення» [2].

На практиці це означало, що США повинні були б надавати «накази або інструкції» щодо конкретних операцій або «примушувати до вчинення» кожного окремого протиправного акту. Таким чином, цей тест вимагає доведення детального контролю на операційному рівні, а не просто загального нагляду.

Згодом після цього, МКТЮ у справі «Прокурор проти Душко Тадіча» від 02 жовтня 1995 року розроблено тест «загального контролю», який був значно м'якший за попередній. МКТЮ постановив, що достатньо довести, що держава здійснює «загальний контроль», що включає не лише фінансування та оснащення, а й участь у плануванні та нагляді за військовими операціями. Критично важливо, що цей тест не вимагає доведення наявності конкретних наказів чи інструкцій щодо вчинення окремих протиправних дій [3].

При цьому слід зауважити, що дані тести не є такими, що протирічать один одному. Тест «загального контролю» розроблений з метою того, щоб встановити, що конфлікт мав міжнародний характер, на відміну від тесту «ефективного контролю», який стосується іншої галузі, а саме, відповідальності держав.

Цю позицію підтверджено рішенням Міжнародного суду ООН «Боснія та Герцоговина проти Сербії та Чорно-

горії» від 26 лютого 2007 року, де зазначено наступне: «... слід зауважити, що логіка не вимагає застосування одного й того самого критерію для вирішення двох питань, які за своєю природою є дуже різними: ступінь та характер участі держави у збройному конфлікті на території іншої держави, необхідні для того, щоб конфлікт можна було охарактеризувати як міжнародний, можуть цілком, і без логічної суперечності, відрізнятися від ступеня та характеру участі, необхідних для виникнення відповідальності цієї держави за конкретний акт, вчинений у процесі конфлікту» [4].

З вищевказаного слідує, що для атрибуції дій ПВК державі, в розумінні ст. 8 Статей, можливим є застосування виключно тесту «ефективного контролю», який є суворим та передбачає наявність прямих вказівок держави на вчинення протиправних дій ПВК, що в сучасних реаліях є майже неможливим.

Норми, які передбачають атрибуцію певних дій державі відносяться до вторинних. Невиконання ж зобов'язання з запобігання воєнних та інших злочинів або нанесення шкоди іншим державам, відноситься до порушення первинних норм, за що так само має наступати відповідальність. Ці норми не відносять дії певних приватних агентів державі, проте зазначають, що держава має нести відповідальність за недотримання первинних норм, зокрема, принципу «належної обачності».

У зв'язку з цим прогалина у відповідальності, яка виникає через неможливість атрибуції протиправних дій ПВК державі, на нашу думку, може бути заповнена за рахунок доведення невиконання державою принципу «належної обачності».

Вперше принцип «належної обачності» з'явився в 19-му столітті в справі «Алабама», де арбітражний трибунал визнав Велику Британію відповідальною за те, що вона не проявила належної обачності для запобігання будівництву та оснащенню на своїй території кораблів для Конфедеративних Штатів Америки під час Громадянської війни в США [5].

В цілому принцип «належної обачності» можна визначити як юрисдикцію вживати заходів запобігання, а також можливість для держави діяти, виходячи з інформації про ймовірну шкоду або обставини, які виправдовують очікування ймовірної шкоди [6].

Важливим рішенням, яке визначає застосовність принципу «належної обачності», вважається рішення Міжнародного суду ООН у справі «Про протоку Корфу» від 9 квітня 1949 року. Ключовим є визначення про те, що кожна держава зобов'язана свідомо не дозволити використання своєї території для вчинення дій, що суперечать правам інших держав, що лягло в основу сучасного розуміння даного принципу [7].

На сьогодні цей принцип застосовується також в міжнародному кіберправі, екологічному та інших галузях права. Сучасне міжнародне право визнає різні форми екстериторіального контролю та юрисдикції зі сторони держав.

Важливим в цьому аспекті є Документ Монтре від 2008 року, який хоч і не є юридично обов'язковим, проте він деталізує та максимально комплексно розглядає концепцію належної обачності саме в контексті ПВК. Так, розділ перший, який присвячений зобов'язанням держав щодо приватних військових та охоронних компаній, в пунктах 3, 9, 14 зазначає, що будь-яка країна, держава-замовник, територіальна держава чи держава походження, зобов'язані вжити заходів для припинення порушень міжнародного гуманітарного права, скоєних персоналом ПВК, за допомогою відповідних засобів, таких як військові доктрини, адміністративні накази та інші регулятивні заходи, а також адміністративні, дисциплінарні або судові санкції, залежно від обставин [8].

У зв'язку з цим, цей принцип може бути поширений на відносини держав щодо ПВК, з якими вони укладають

контракти, здійснюють пряме фінансування та загальний контроль їхньої діяльності. Це стосується також держав походження і територіальних держав.

Розглянемо можливість застосування тесту «ефективного контролю», а в разі невідповідності його вимогам, принципу «належної обачності», на прикладі взаємовідносин держав з ПВК «Вагнера» та ПВК «Blackwater».

Особливо активну участь ПВК «Вагнера» брали під час збройного конфлікту на території України, на боці росії. Під час участі в бойових діях, учасники ПВК «Вагнера» здійснили численні воєнні злочини, зокрема: позасудові страти, жорстоке поводження з військовополоненими та напади на цивільні об'єкти. Це підтверджується численними кримінальними провадженнями, які розслідуються правоохоронними органами України та звітами громадських та правозахисних організацій [9].

Для можливості застосування до росії та ПВК «Вагнера» тесту «ефективного контролю» доцільним є проаналізувати фактичні дані стосовно їх дій на території України.

20 лютого 2014 року росія здійснила акт агресії проти України, який 24 лютого 2022 року переріс у повномасштабне вторгнення. У зв'язку з цим, воєнні злочини вчинялись учасниками ПВК «Вагнера» в умовах міжнародного збройного конфлікту.

Відповідно до ст. 1 Женевських конвенцій 1949 року, яка є загальною, держави зобов'язуються дотримуватися та забезпечувати дотримання цих конвенцій за всіх обставин.

У зв'язку з численними втратами особового складу регулярних військ рф, остання залучила бо бойових дій ПВК «Вагнера», виділивши їй значні ресурси, зброю, військову техніку та надала можливість вербувати ув'язнених з російських в'язниць. При цьому ПВК «Вагнера» позиціонувалась як приватна сила, що діє поза російським законодавством і військовою ієрархією країни.

Станом на 2022 рік, офіційна позиція держави-агресора передбачала, що ПВК «Вагнера» та інші ПВК, які діяли на території України є добровольцями. Проте, відповідно до п. 20 Наказу Міністра оборони рф від 15 лютого 2023 р. № 67 «Про визначення порядку вступу громадян російської федерації до добровольчих формувань, перебування в них і виключення з них, вимог, що пред'являються до громадян російської федерації, які вступають до добровольчих формувань і перебувають у них, а також порядку укладення контракту громадянами російської федерації про перебування в добровольчому формуванні та типової форми контракту», громадянин, який перебуває в добровольчому формуванні, вважається таким, що виконує обов'язки за контрактом у випадку, зокрема, участі в бойових діях, виконанні завдань у період мобілізації, в умовах воєнного стану, збройних конфліктів, під час проведення контртерористичних операцій, а також під час використання добровольчих формувань за межами території російської федерації. Даний наказ, фактично, включає всіх учасників ПВК «Вагнера», які брали участь в збройному конфлікті на території України, до складу збройних сил сторони конфлікту, відповідно до ст. 43 I Додаткового протоколу до Женевських конвенцій [10, 11].

Більша частина воєнних злочинів вчинялась на території Донецької області, яка на той момент була окупована державою-агресором. Відповідно до ст. 43 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 року, з фактичним переходом до рук окупанта повноважень легітимної влади він вживає всіх залежних від нього заходів для того, щоб, по можливості, відновити і забезпечити громадський порядок і безпеку, дотримуючись існуючих у країні законів [12].

Також, у червні 2023 року діючий президент рф заявив, що група «Вагнера» повністю фінансувалась з бюджету росії, а на її утримання було витрачено близько 1 мільярда доларів [13].

Відповідно до ст. 5 Статей, поведінка особи або організації, яка не є органом держави відповідно до ст. 4, але яка уповноважена законодавством цієї держави реалізовувати елементи державної влади, вважається діянням держави відповідно до міжнародного права, за умови, що ця особа або організація діє в цьому статусі в конкретному випадку. Так як ПВК «Вагнера» перебувала в повній фінансовій залежності, була фактично інтегрована в збройні сили держави-агресора на підставі відомчих нормативно-правових актів, воєнні злочини вчинялись ними на території, над якою росія здійснювала свою юрисдикцію, і остання, фактично, уповноважила ПВК «Вагнер» здійснювати суто державні функції – ведення бойових дій, доцільним, на нашу думку, є визнати те, що дії, вчинені ПВК «Вагнера» можна атрибуувати росії.

Дії ПВК «Вагнера» в даному випадку виходять за межі тесту «ефективного контролю», який стосується контролю держави над зовнішнім актором, адже наведені аргументи свідчать про те, що вони діяли, *de facto*, як утворення, що здійснює державну владу, відповідно до ст. 5 Статей.

Менш однозначною є відповідальність США за злочини, вчинені співробітниками ПВК «Blackwater» під час збройного конфлікту в Іраку.

Так, починаючи з 2004 року ПВК «Blackwater», на підставі офіційних контрактів з урядом США виконувала безпекові завдання на території Іраку. При цьому, під час виконання завдань починаючи з 2005 року, співробітники компанії приймали участь в більше ніж 195 інцидентах, при цьому відкриваючи першими вогонь в 80% випадків [14].

Показовою, в контексті виконання США принципу «належної обачності» є подія від 16 вересня 2007 року, під час якої, внаслідок застосування зброї співробітниками ПВК «Blackwater», загинуло 14 цивільних осіб.

Так як, відповідно до Наказу № 17, виданого Тимчасовою коаліційною адміністрацією Іраку, який діяв на той момент, ПВК не несли відповідальності за дії, вчинені ними в рамках контракту на території країни вчинення, притягнення винних до відповідальності покладалось на США.

При цьому, США змогло притягнути винних до відповідальності лише в 2014 році, проте всі засудженні особи в 2020 році отримали президентські помилування та вийшли з-під варті на волю, разом з цим США не здійснювало виплати компенсацій родинам загиблих осіб [15].

У зв'язку з тим, що США не мала виключного фінансового впливу на компанію, події відбувались на території іншої країни і при цьому ПВК «Blackwater» виконувала тільки окремі завдання, відповідно до контрактів, говорити про виконання тесту «ефективного контролю» в даному випадку не є доцільним, а тому атрибуція дій державі неможлива. Але, відсутність реакції на численні порушення зі сторони співробітників ПВК «Blackwater», відсутність фактичного реального покарання винних у вчиненні злочину, у зв'язку з їх помилуванням, наявність значного економічного впливу на компанію через офіційні контракти, на нашу думку, може свідчити, про наявність порушення принципу «належної обачності» зі сторони США шляхом бездіяльності.

Висновки. Проведений аналіз демонструє, що існуючі механізми атрибуції дій приватних військових компаній державам, зокрема тест «ефективного контролю» МС ООН, є суворими та практично неможливими для застосування у сучасних міжнародних відносинах. Це створює значну проблему щодо притягнення до відповідальності держав за вчинені міжнародно-протиправні діяння ПВК. Даний факт підкреслює необхідність пошуку альтернативних правових підходів для притягнення до такої відповідальності. У цьому контексті принцип «належної обачності» пропонується як життєздатне рішення. Він передбачає юрисдикцію вживати заборони заходів та діяти, виходячи з інформації про ймовірну шкоду.

Застосування принципу «належної обачності» дозволяє покласти відповідальність на держави навіть за відсутності прямого операційного контролю над кожним конкретним протиправним діянням, поширюючись на відносини держав з ПВК, з якими вони укладають контракти або здійснюють

лише загальний контроль їх діяльності. Таким чином, розширене застосування принципу «належної обачності» є критично важливим для забезпечення відповідальності держав та мінімізації «правдоподібного заперечення» у складних умовах сучасної геополітики та міжнародних збройних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: Міжнародний документ 12.12.2001. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft_articles/9_6_2001.pdf (дата звернення: 16.10.2025).
2. Рішення Міжнародного суду ООН у справі «Нікарагуа проти Сполучених Штатів Америки» від 27 червня 1986 року. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/70/070-19860627-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 16.10.2025).
3. Рішення Міжнародного кримінального трибуналу стосовно колишньої Югославії у справі «Прокурор проти Душко Тадіча» від 02 жовтня 1995 року. URL: <https://www.icty.org/x/cases/tadic/acdec/en/51002.htm#:~:text=70.%20On%20the,takes%20place%20there.> (дата звернення: 16.10.2025).
4. Рішення Міжнародного суду ООН у справі «Боснія та Герцоговина проти Сербії та Чорногорії» від 26 лютого 2007 року. URL: <https://www.icj-cij.org/files/case-related/91/091-20070226-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 16.10.2025).
5. Рішення Міжнародного арбітражу у справі «Сполучені Штати Америки проти Великої Британії» від 14 вересня 1871 року. URL: https://legal.un.org/riaa/cases/vol_XXIX/125-134.pdf (дата звернення: 16.10.2025).
6. Другий звіт про міжнародну відповідальність за шкідливі наслідки, що випливають з дій, які не заборонені міжнародним правом: міжнародний документ № A/CN.4/501 від 05.05.1999. URL: https://legal.un.org/ilc/documentation/english/a_cn4_501.pdf (дата звернення: 16.10.2025).
7. Рішення Міжнародного суду ООН у справі «Велика Британія проти Албанії» від 09 квітня 1949 року. URL: <https://www.icj-cij.org/sites/default/files/case-related/1/001-19490409-JUD-01-00-EN.pdf> (дата звернення: 16.10.2025).
8. Документ Монтре: Міжнародний документ від 17.09.2008. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/event/file_list/montreux_document_en.pdf (дата звернення: 16.10.2025).
9. Група Вагнера. Поза відповідальністю. Інтернет ресурс. URL: <https://mipl.org.ua/grupa-vagnera-poza-vidpovidalnistyu/> (дата звернення: 16.10.2025).
10. Про визначення порядку вступу громадян російської федерації до добровольчих формувань, перебування в них і виключення з них, вимог, що пред'являються до громадян російської федерації, які вступають до добровольчих формувань і перебувають у них, а також порядку укладення контракту громадянами російської федерації про перебування в добровольчому формуванні та типової форми контракту: Наказ Міністра оборони рф №67, 15.02.2023. URL: <https://www.garant.ru/products/ipo/prime/doc/406397447/> (дата звернення: 16.10.2025).
11. Додатковий I Протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (I Протокол I): Міжнародний договір від 08.06.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#o326 (дата звернення: 16.10.2025).
12. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: Міжнародний договір від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#n124 (дата звернення: 16.10.2025).
13. Putin admits Kremlin gave Wagner nearly \$1 billion in the past year. Politico. Інтернет ресурс. URL: <https://www.politico.eu/article/vladimir-putin-yevgeny-prigozhin-russia-kremlin-gave-wagner-group-nearly-1-billion-in-the-past-year/>. (дата звернення: 16.10.2025).
14. Blackwater Chief Defends Security Work in Iraq. PBS News, 02.10.2007. URL: <https://www.pbs.org/newshour/show/blackwater-chief-defends-security-work-in-iraq> (дата звернення: 16.10.2025).
15. Trump pardons Blackwater contractors jailed for massacre of Iraq civilians. The Guardian, 23.12.2020. URL: <https://www.theguardian.com/world/2020/dec/23/trump-pardons-blackwater-contractors-jailed-for-massacre-of-iraq-civilians> (дата звернення: 16.10.2025).

Дата першого надходження рукопису до видання: 26.10.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 14.11.2025
Дата публікації: 28.11.2025